

ЖУРИЛО

Дмитро Юрійович,

кандидат технічних наук, доцент
кафедри українознавства,
культурології та історії науки
Національного технічного
університету «Харківський
політехнічний інститут»

zhurilo.dm@gmail.com,

ORCID: [http:// orcid.org /0000-0002-0015-9412](http://orcid.org/0000-0002-0015-9412)

(м. Харків,)

НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ АПОЛЛОНА МЕВІУСА В ГАЛУЗІ МЕТАЛУРГІЇ (ДО 200 РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

У статті наведено біографічні дані та професійні досягнення видатного металурга, лауреата Демидівської премії Аполлона Федоровича Мевіуса. Показано походження Мевіуса, наведено дані за його місцем навчання, а так само служби по гірському відомству Російської імперії.

Показано, що Мевіус, будучи начальником Луганського гірничого округу, активно сприяв розвитку вітчизняного гірничо-рудного комплексу, становленню Керченської металургії, геологічних пошуків і будівництва металургійних підприємств.

Пояснені причини, за якими маститий вчений, колишній начальник Луганського гірничого округу не отримав посади професора кафедри металургії в Санкт-Петербурзі. Наведено результати роботи Мевіуса в З'їзді гірничопромисловців Півдня Росії, прийоми та методи статистичної обробки, детально розроблені ним і покладені в основу діяльності організованого Харківського комітету з перевезень мінерального палива.

Наведено основні друковані роботи Аполлона Федоровича, в яких він передбачив будівництво декількох заводів металургійного профілю.

У статті показано результати роботи Аполлона Федоровича Мевіуса в 1887-95 рр. викладачем металургії в Харківському практичному технологічному інституті, його досягнення на цій роботі і причини, з яких він залишив педагогічну діяльність.

Незважаючи на те, що Аполлон Федорович Мевіус увійшов в історію науки і техніки як видатний вчений, який боровся за технічний прогрес своєї Батьківщини, його ім'я в Харкові не увічнено ні пам'ятником, ні назвою

вулиці, ні навіть меморіальною дошкою на будинках, в яких він працював або проживав.

Аполлон Мевіус автор не тільки класичних книг з металургії, а й технічного французько-російського словника, який він складав 28 років. Словник надав велику допомогу російським інженерам і технікам, яким за родом своїх занять доводилося звертатися до іноземної технічної літератури.

Таким чином, Аполлон Федорович Мевіус був одним з найосвіченіших гірничих інженерів свого часу, видатним педагогом і вченим, збагатив вітчизняну технічну літературу фундаментальними працями з ливарної справи та металургії чорних металів. Праці Мевіуса не втратили свого значення і сьогодні.

Ключові слова: *Мевіус, металургія, гірнича справа, чавун, викладання, мінеральне паливо.*

SCIENTIFIC AND ORGANIZATIONAL ACTIVITIES OF APOLLON MEVIUS IN THE FIELD OF METALLURGY (TO THE 200TH ANNIVERSARY OF HIS BIRTH).

This article describes the life history and professional achievements of Apollon Fedorovich Mevius, an outstanding metallurgist and a laureate of the Demidov Prize. Mr. Mevius' origin and education as well as his service for the Mining Administration of the Russian Empire are depicted.

It is described how Mr. Mevius as a head of the Lugansk mountain region promoted the development of the national mining industry, rise of the Kerch metallurgy, geological surveys and construction of the smelting plants. The reasons why a prominent scholar and a former head of Lugansk mountain district has not been appointed to a metallurgy professorship in Saint Petersburg are explained. The details on Mr. Mevius' work at the Congress of South Russia Mine Operators, the methods and practices of statistical processing, elaborated and laid in the foundation for the activities of the organized Kharkov Committee for the Mineral Fuels Transportation are provided.

Mr. Mevius' main printed works where he predicted the construction of a number of smelting plants are considered.

The article also shows the results of Mr. Mevius' work in 1887-1895 as a lecturer of metallurgy in the Kharkov Practical Technological Institute, his achievements in this assignment and the reasons why he left teaching.

Despite the fact that Apollon Fedorovich Mevius left a mark in the science and technology history as an outstanding scientist who championed the technological advances of his country, his name in Kharkov is not memorized by a monument, a street name nor even plaques on the buildings he worked or lived in.

Apollon Mevius is the author of not only the classical books on metallurgy but also the French-Russian technical dictionary, which he was compiling for 28

years. This dictionary greatly helped Russian engineers and technicians who in their profession needed to turn to foreign technical books.

Thus Apollon Mevius was one of the most accomplished mining engineers of his time, a teacher and a scientist who enriched the domestic technical books with landmark works on foundry engineering and metallurgy of ferrous metals. The works of Mr. Mevius have not lost their actuality today.

Keywords: *Mevius, metallurgy, mining, cast iron, teaching, mineral fuels.*

НАУЧНО-ОРГАНИЗАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АПОЛЛОНА МЕВИУСА В ОБЛАСТИ МЕТАЛЛУРГИИ (К 200 ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ)

В статье приведены биографические данные и профессиональные достижения выдающегося металлурга, лауреата Демидовской премии Аполлона Фёдоровича Мевиуса. Показано происхождение Мевиуса, приведены данные по его месту учёбы, а также службы по Горному ведомству Российской империи.

Показано, что Аполлон Мевиус, будучи начальником Луганского горного округа, активно способствовал развитию отечественного горно-рудного комплекса, становлению Керченской металлургии, геологических изысканий и строительства металлургических предприятий.

Пояснены причины, по которым маститый учёный, бывший начальник Луганского горного округа не получил должности профессора кафедры металлургии в Санкт-Петербурге. Приведены результаты работы Мевиуса в Съезде горнопромышленников юга России, приёмы и методы статистической обработки, детально разработанные им и положенные в основу деятельности организованного Харьковского комитета по перевозкам минерального топлива.

Приведён перечень основных печатных работ Аполлона Фёдоровича, в которых он предсказал постройку нескольких заводов металлургического профиля.

В статье показаны результаты работы Аполлона Фёдоровича Мевиуса в 1887-95 гг. преподавателем металлургии в Харьковском практическом технологическом институте, его достижения на этой работе и причины, по которым он оставил преподавание.

Несмотря на то, что Аполлон Фёдорович Мевиус вошёл в историю науки и техники как выдающийся учёный, боровшийся за технический прогресс своей Родины, его имя в Харькове не увековечено ни памятником, ни названием улицы, ни даже мемориальной доской на зданиях, в которых он работал или проживал.

Аполлон Мевиус – автор не только классических книг по металлургии, но и технического французско-русского словаря, который он составлял 28 лет. Словарь оказал большую помощь русским инженерам и техникам, которым по роду своих занятий приходилось обращаться к иностранной технической литературе.

Таким образом, Аполлон Фёдорович Мевіус был одним из самых образованнейших горных инженеров своего времени, педагогом и учёным, обогативший отечественную техническую литературу капитальными трудами по литейному делу и металлургии черных металлов. Труды Мевіуса не потеряли своего значения и сегодня.

Ключевые слова: *Мевіус, металлургия, горное дело, чугун, преподавание, минеральное топливо*

Постановка проблеми. 24 листопада 1820 р. (за старим стилем) виповнюється 200 років від дня народження Аполлона Федоровича Мевіуса – першого викладача металургії в системі вітчизняної освіти. Викладачів в історії вітчизняної освіти було безліч: тих, що не мали академічних ступенів і звань та титулованих, – від доцента і до академіка. Але, мало хто з них може зрівнятися за науковими досягненнями з Аполлоном Федоровичем.

Про нього та його діяльність написано кілька робіт. Але, історіографічний аналіз наукової літератури свідчить, що комплексне дослідження діяльності видатного діяча вітчизняної науки і техніки ніколи не було предметом широкого дослідження науковців. Завдяки опрацюванню документів Державного архіву Харківської області, фондів ХПТІ, вдалося сформувати джерельну базу дослідження. До джерельних засад вдалося залучити не лише скупі звіти зі стану ХПТІ за деякі роки, але й мемуарну літературу, яка містить спогади, звіти, документи про діяльність та біографічні відомості Аполлона Мевіуса.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хоча професійна діяльність Аполлона Мевіуса досліджувалася в капітальних працях П. І Гніпа [1] та Ю. О. Темніка [2], у більшості праць, присвячених діяльності видатного металурга та педагога, помилково зазначено, що Аполлон Мевіус був професором металургії Харківського практичного технологічного інституту (ХПТІ) [1, с. 65, 2, с. 311]. На жаль, професором він не був. А його професійна діяльність висвітлена однобоко. Тому, актуально з'ясувати внесок видатного дослідника і педагога у розвиток знань щодо гірничої справи і металургії.

Хоча, за рівнем своїх знань і заслугами Аполлон Федорович Мевіус, безперечно, був гідний звання професора, він його так і не отримав. Причина була лише в тому, що в ХПТІ не було професорської кафедри з металургії. Натомість, Аполлон Федорович був лауреатом Демидівської премії – єдиним за всю історію з усіх викладачів ВНЗ України. Ця найпрестижніша в царській Росії премія була присуджена вченому і педагогу за першу книгу з металургії, написану самостійно, а не перекладену з європейських мов. Хоча в роботі [3, с. 23] абсолютно безпідставно зазначено, що премію Мевіус отримав «за будівництво заводів». Цікаво дізнатися, на яких ж будівництвах працювали інші лауреати Демидівської премії: Дмитро Менделєєв, Дмитро Журавський, адмірالی Григорій Бутаков та Іван Крузенштерн? А лауреат чотирьох Демидівських премій хірург Микола Пирогов, мабуть, за логікою авторів роботи [3], був заслуженим будівельником заводів?

Мета і завдання дослідження. Таким чином, метою даної роботи є проведення комплексного історично-наукового дослідження щодо наукової та організаційної роботи Аполлона Федоровича Мевіуса, скасування нікчемних даних, виявлення подій та явищ, які стали ключовими в долі видатної постаті металурга та педагога, спробою зробити об'єктивну оцінку творчої та наукової спадщини видатного вченого, дослідника і промисловця в галузі гірництва та металургії.

Виклад основного матеріалу. А. Ф. Мевіус народився в Томській губернії, де батько його, гірничий інженер Федір Павлович Мевіус працював на посаді маркшейдера Томського гірського округу [2, с. 313]. У першій третині XIX століття Федір Павлович переїхав працювати на Луганський чавуноливарний завод.

Кілька поколінь Мевіусів були гірничозаводськими фахівцями. З першого покоління закінчили Петербурзький гірничий інститут – троє, у другому поколінні цей же інститут закінчили теж троє [2, с. 315]. До їх числа належав і батько А. Ф. Мевіуса – Федір Павлович Мевіус.

У 1832 р., коли Аполлону Федоровичу виповнилося 12 років, його визначили пансіонером Коливано-Воскресенських заводів в Петербурзький інститут корпусу гірничих інженерів (згодом Гірничий інститут), в якому він успішно навчався 10 років і 5 липня 1842 р., після закінчення інституту, отримав звання гірничого інженера і чин поручика [2, с. 318]. Час випуску у світ молодого гірничого інженера збігся з часом інтенсивного розвитку ливарної промисловості та південних заводів на Україні.

Протягом періоду з 1861 по 1917 рр. випуск доменного чавуну в тодішній Україні зріс у 17 разів, а загальний обсяг машинобудівної промисловості – у 5,5 рази [8, с. 11]. На той час як металургійне, так і ливарне виробництво України було представлено невеликою кількістю цехів, оснащених примітивним обладнанням. Створені на підприємствах ливарні цехи тривалий час виробляли тільки чавунне литво, яке йшло в основному для виготовлення виливниць і валків для сортового і листового прокату. Велике місце в продукції цих цехів займали також виливки для ремонту металургійного обладнання.

Особливістю отримання чавунних виробів в Росії було те, що вони довгий час отримувалися у доменному виробництві. Але, безпосереднє використання доменного чавуну для виливків представляло великі незручності. Чавун, маючи значну кількість вуглецю, не відповідав вимогам чавуноливарної справи. Крім того, виробництво чавунного лиття з розвитком машинобудування зосередилося в місцях виготовлення машин, а не в місцях виплавки чавуну на металургійних заводах. Залежно від поточної потреби переплавка чавуну проводилася в тиглях, полум'яних печах або у вагранках. Невеликі тигельні печі – горни на 2-4 тигля – опалювалися в коксом або деревним вугіллям. Плавка в них в економічному відношенні була невігідною. Витрата палива становила 70-100% від ваги чавуну [8, с. 10].

Розвиток виробництва вимагав інженерних знань та інженерно-технічних кадрів. В цей же час відбуваються фундаментальні відкриття в області металургії, лиття, термічної обробки металів. Д. К. Чернов у 1868 р.

відкриває критичні температури, при яких відбувається зміна фазового стану і структури сталі при нагріванні і охолодженні її в твердому вигляді; в 1831 р. П. П. Аносов вперше застосовує мікроскоп для дослідження будови металів; в першій третині XIX сторіччя з'являються вагранки – полум'яні печі, які стали основним плавильним агрегатом для плавки чавуну і в удосконаленому вигляді збереглися до сьогоднішніх днів.

Країна вимагала чималої кількості металу, насамперед, чавуна. Тому не дивно, що після отримання диплому гірського інженера Аполлон Мевіус кілька років працював на Уралі, де був керуючим Златоустівським металургійним заводом. У 1851 р. Аполлона Мевіуса відрядили до Керчі для дослідження можливості виплавки чавуну з місцевих руд [5, с. 20].

Ще в 1847 р. у Керчі розпочалося будівництво дослідного металургійного заводу з ініціативи гірничого інженера Сильвестра Гур'єва, який працював у той час на Луганському чавуноливарному заводі. В кінці квітня 1850 р перша велика доменна піч Керченського заводу була готова і 25 травня цього ж року була задута. Ця домна працювала з великими перебоями через слабку (десять кінських сил) повітродувну машину, яка не забезпечувала подачу необхідної кількості повітря для плавки руди.

Гірничий вчений комітет 18 липня 1851 р. прийняв рішення: для проведення дослідних плавок чавуну з місцевих керченських руд відрядити керуючого Златоустівським металургійним заводом, «добре знайомого з доменним виробництвом», капітана А. Ф. Мевіуса. Йому було доручено оглянути, як будівництво заводу, так і рудні родовища і дати свій висновок.

Чорноморський флот вимагав чималої кількості чавунного лиття – якорів, кнехтів, ядер, гармат, противаг. Везити їх з Олонецьких, або Уральських заводів було, при тодішньому розвитку шляхів сполучення, довго, дорого і нераціонально.

Аполлону Мевіусу вдалося встановити, що неполадки в роботі доменної печі обумовлювалися недостатньою кількістю повітря, яке подавалося в домну. Під його керівництвом і за його участю була спроектована і

побудована дослідна домна менших розмірів (висотою 6 м), яку існуюча парова машина, що приводила в дію повітродувку, забезпечувала достатньою кількістю повітря.

А. Ф. Мевіус з успіхом працював над вирішенням складної проблеми виплавки чавуну з керченських руд, досягнувши в цьому питанні позитивних результатів. Влітку 1854 р. він не тільки отримав чавун з керченської руди, а й переробив його в залізо за допомогою пудлінгового процесу. Пудлінгова піч опалювалася генераторним газом, що було зроблено вперше в металургійному виробництві Півдня Росії [1, с. 67].

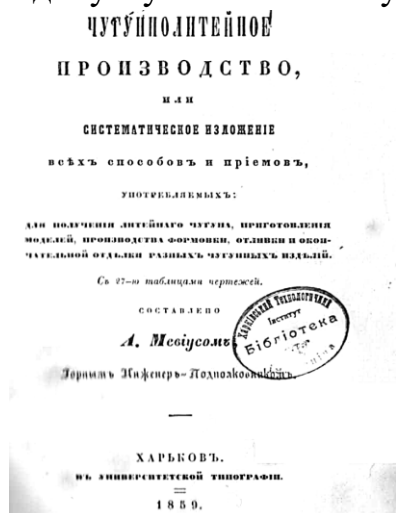
Цими дослідженнями А. Ф. Мевіус займався до червня 1855 р., коли англо-французькі війська зайняли Керч і абсолютно зруйнували металургійний завод.

Завдяки напрацюванням Аполлона Мевіуса, питома вага Керченського родовища в загальному видобутку залізної руди в Україні до 1900 р. становила близько 10% [8, с. 12]. Крім Керченського металургійного заводу цю руду в невеликих кількостях споживали й інші підприємства.

У 1857 р. А. Ф. Мевіусом був написаний і в 1859 р. на кошти Гірничого вченого комітету виданий «Курс чавуноливарного виробництва», за який А. Ф. Мевіусу була присуджена Російською Академією наук Демидівська премія [6, с. 108].

У 1900 р. на Південь Росії (головним чином на Україну) припадало понад 51% виплавки чавуну, понад 52% виробництва сталі і майже 65% видобутку кам'яного вугілля, що свідчить про високу питому вагу цих галузей промисловості в загальноросійському виробництві [8, с. 12].

Цікава історія видання книги. Роботу над нею А. Ф. Мевіус почав в 1850 р. У 1853 р. рукопис був закінчений і представлений вченому комітету корпусу гірничих інженерів, який схвалив її і рекомендував до друку. А. Ф. Мевіус, який

працював у той час в Керчі, передав єдиний екземпляр рукопису в Керченську міську друкарню. У 1855 р. Керч була зайнята англо-французькими військами і рукопис разом з частково віддрукованим матеріалом загинув. Збереглися лише кресленики, які були передано на оформлення в Одесу. Автору довелося написати всю книгу ще раз. А. Ф. Мевіус за чотири роки не тільки відновив, а й значно поповнив первісну працю. Книга була надрукована у Харкові в 1859 році [7, с. 133].

Після заняття Керчі військами англо-франко-турецької коаліції, Аполлон Федорович був переведений в Луганський округ (в 1855 р.) і йому було доручено провести детальну розвідку залізних руд і кам'яного вугілля в районі сіл: Государів-Байрак, Залізне, Зайцеве, Микитівка, Софіївка (район між Горлівкою і Єнакієвим) та на підставі матеріалів розвідки спроектувати чавуноплавильний завод. Місце для побудови цього заводу А. Ф. Мевіус обрав на березі р. Садки (4 км на захід від Єнакієве), Бахмутського повіту, Катеринославської губернії, пояснюючи свій вибір центральним місцем розташування по відношенню рудних і кам'яновугільних родовищ.

У травні 1858 р. був закладений Петровський металургійний завод. Після повернення з-за кордону А. Ф. Мевіус був призначений, як автор проекту, керівником будівництва заводу. На цьому заводі протягом чотирьох років були побудовано одна за одною три доменних печі і в 1860 р. почалася безперебійна виплавка чавуну на донецькому паливі і донецьких рудах.

На Петровському заводі вперше в Донбасі, а можливо і в Росії, А. Ф. Мевіус використовував вторинні коксові гази для обігріву парових котлів. Він вперше застосовує доменний газ для нагріву повітря при роботі плавильних печей. На цьому ж заводі А. Ф. Мевіус вперше в Росії застосував механічні виштовхувачі для розгрузки коксових печей та гідравлічні підйомники для подачі шихти на колошник [2, с. 346].

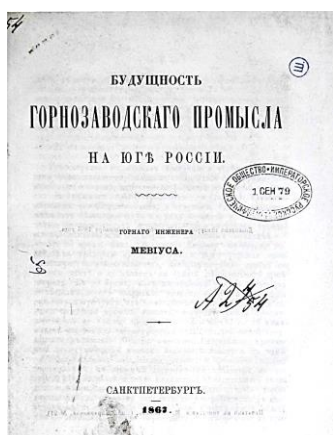
В результаті плавки руди на цьому заводі проводили на більш високому науково-технічному рівні, ніж це було на існуючих заводах. Добре розуміючи значення лабораторних аналізів, озброєний закордонним

досвідом, А. Ф. Мевіус застосував систематичний хімічний аналіз завантаженої шихти і отриманих з цієї шихти чавуну і шлаків, що мало величезне значення для підвищення якості виплавленого металу. У 1861-1865 рр. Аполлон Федорович був ще й начальником Луганського гірського округу. Працюючи на цій посаді, він зробив багато корисного для розвитку гірничо-металургійного виробництва в Донбасі.

У 1865 р. А. Ф. Мевіус був викликаний до Петербурга для розгляду важливих питань, які стосувалися розвитку гірничої справи на Півдні Росії у зв'язку з будівництвом залізничних ліній. Він пропрацював там до 1870 року. Але Аполлон Мевіус розумів, що треба популяризувати свій досвід та знання. У 1867 р. була видана праця «Майбутність гірничозаводського промислу на Півдні Росії» вже відомого металурга, маститого гірничого інженера А. Ф. Мевіуса. У цій праці дається докладний опис розвіданих на той час чотирьох груп залізних руд, придатних для видобутку і переплавки в доменних печах, а також родовищ вугілля, що спікається, вогнетривких глин і флюсів. Автор проаналізував транспортні умови, трудові та водні ресурси Донбасу під кутом зору будівництва металургійних заводів, виклав основні принципи та особливості проектування металургійних заводів на Донбасі.

Виходячи з аналізу паливно-сировинних, транспортних, трудових і водних ресурсів, А. Ф. Мевіус в цій праці називає конкретно 11 пунктів, де економічно вигідно почати будівництво великих чавуноплавильних і залізобудівних заводів. Слід зазначити, що згодом, через 25–30 років, на ряді цих пунктів дійсно були закладені металургійні заводи (Юзівський, Макіївський, Дружківський, Ольховський та інші).

Аналізуючи роботу А. Ф. Мевіуса «Майбутність гірничозаводського промислу на Півдні Росії», в якій автор з глибоким знанням справи визначив шляхи розвитку гірничозаводської промисловості в Донецькому кам'яновугільному басейні. (В цьому багатющому краї на той час промисловість майже не існувала, не було і

залізниць.) Цікаво привести з роботи А. Ф. Мевіуса наступне: *«Залізниця, що будується тепер від Москви до Курська, не далі, як через три роки, буде, ймовірно, закінчена. Настільки ж скоро ми маємо право очікувати закінчення дороги між Курськом і Києвом».*

«Для отримання одного мільйона пудів заліза у вигляді рейок треба вжити на всі процеси, починаючи від видобутку і випалювання руд, не менше 9 мільйонів пудів кам'яного вугілля».

«Ми приймаємо річну продуктивність [типового металургійного – Д.Ж.] заводу в 500 000 пудів [82 000 тон –Д.Ж.] заліза або рейок».

У 1865 році А. Ф. Мевіус був у розквіті своїх творчих сил і з повним правом міг би зайняти посаду професора металургії чавуну і сталі в Петербурзькому гірничому інституті. Однак, за сімейними обставинами йому довелося відмовитися від призначення: підірване здоров'я його дружини вимагало південного сонця. А в 1871 р. Аполлон Федорович овдовів.

У 1870 р. А. Ф. Мевіус вийшов у відставку. З цього часу починається другий період діяльності А. Ф. Мевіуса, спрямований, головним чином, на розвиток і впорядкування гірничозаводської справи у Донбасі. Він став одним з активних діячів і організаторів З'їзду гірничопромисловців Півдня Росії та адміністративного органу З'їзду – комісії виборних, головою якої був 11 років [8, с. 74]. У цей період Мевіус розробив статистику вивезення Донецького мінерального палива, видобувної здатності копалень, споживачів мінерального палива з різних регіонів і категорій. Всі прийоми і методи статистичної обробки, детально розроблені А. Ф. Мевіусом, стали класичними і були покладені в основу діяльності організованого ним Харківського комітету з перевезень мінерального палива.

До 1870 року А. Ф. Мевіус – автор близько 100 друкованих робіт.

Цей час збігається з розквітом наукових досліджень в області чорної металургії, лиття і термообробки, які почалися на Україні в кінці XIX ст. і проводилися, в основному, в лабораторіях трьох вищих навчальних закладів:

Харківського практичного технологічного і Київського політехнічного інститутів, а також Катеринославського вищого гірничого училища.

Залишаючись головою Комісії виборних представників З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії, А. Ф. Мевіус з 16 липня 1887 р. став викладачем металургії на механічному відділенні Харківського практичного технологічного інституту [4, арк. 2]. Крім читання лекцій з металургії, він керував на 5 курсі головними (дипломними) проектами за спеціалізацією з будівництва та обладнання металургійних заводів, а також керував виробничою практикою студентів на металургійних заводах і редагував журнал «Гірничозаводський листок», що видавався в Харкові [4, арк. 8].

Видатний російський вчений і гірничий інженер, фундатор гірничозаводської механіки, Іван Августович Тіме писав: *«А. Ф. Мевіус – один з найосвіченіших гірничих інженерів, колишній начальник Луганського гірничого округу і потім викладач металургії Харківського технологічного інституту, збагатив російську технічну літературу капітальними працями по ливарній справі. Він же видав друкований курс металургії заліза і масу інших наукових праць з гірничої тематики»* [10, с. 432].

Перу Аполлона Федоровича належить чимало класичних друкованих наукових робіт. Ще студентом 5 курсу він вже надрукував у «Гірничому журналі» дві статті (№ 9 за 1842 р.). Найголовніші друковані роботи останнього періоду його життя наступні: «Огляд поступового розвитку кам'яновугільного промислу на Півдні Росії», надрукований в «Південно-російському гірському листку», 1880 р., Т. I, № 1 і 2; «Кімнатне опалення мінеральним паливом», 1882 р.; «Гірничопромислова карта Донецького басейну», що вийшла трьома виданнями в 1890, 1894 і 1897 рр.; «Залізна промисловість Півдня Росії», надрукована у «Гірничозаводському листку», 1888 р., № 3; «Навчальний курс металургії чавуну, заліза і сталі», 510 стор., 187 рисунків в тексті і 3 таблиці креслеників, виданий в Харкові у 1894 р.; «Технічний французько-російський словник», у 65 друкованих аркушів, на

64 000 слів, виданий у Харкові в 1898 р., якому автор присвятив 28 (!) років життя [5, с. 32].

У своїй роботі «Навчальний курс металургії чавуну, заліза і сталі» А. Ф. Мевіус значну увагу приділив історії металургії, як у Росії, так і за її межами. Розглядаючи застосування в металургії палива, він особливу увагу звернув на газове паливо і навіть доменну піч розглядав як величезний газогенератор. «Доменна піч, – пише А. Ф. Мевіус, – є теж у своєму роді генератор величезних розмірів». Він у своєму «Навчальному курсі» ставить питання щодо використання в металургії торфу, родовища якого в Росії досить великі. Мевіус рекомендує використовувати його не просто як сире паливо або навіть в обвугленому вигляді, а газифікувати його і використовувати торф'яний газ. «Але той же торф, – пише автор, – особливо добре висушений, є дуже придатним і часто вигідним матеріалом для дії газовиків».

У книзі «Навчальний курс металургії чавуну, заліза і сталі» автор вперше розглянув спеціальний розділ, який раніше ніхто не розглядав. Це – розділ «Загальні підстави пристрою і розташування залізних заводів», в якому Аполлон Федорович виклав принципи вибору місця для заводу, розташування цехових будівель, міркування щодо парових котлів та механічних споруд, а, також, загальні зауваження. Цей розділ був дуже корисний студентам при проектуванні металургійних заводів.

Технічний французько-російський словник А. Ф. Мевіуса, що становив працю останніх 28 років його життя, є, за висловом професора І. А. Тіме, «єдиний у своєму роді». Словник надав велику допомогу російським інженерам і технікам, яким за родом своїх занять доводилося звертатися до іноземної технічної літератури. Словник А. Ф. Мевіуса дає не тільки переклад, а ще й роз'яснює багато слів, їх технічне і виробниче значення та узагальнюючий зміст.

Як патріот, вчений вважав, що, навіть при значному припливі іноземних капіталів, керівництво промисловими підприємствами повинно здійснюватися вітчизняними фахівцями. Актуальність даного положення не втрачена й сьогодні.

Аполлон Федорович володів мистецтвом викладати свої думки не тільки ясно, але і мальовничо. «Його лекції були не що інше, - розповідають його учні [9, с. 71], – як чудові бесіди розумної і досвідченої людини, які приводили його слухачів в захоплення». Доменний та інші процеси металургії у викладі Аполлона Федоровича представлялися студентам «абсолютно рельєфними».

Спільна робота на З'їздах і в Раді З'їздів гірничопромисловців зблизила А. Ф. Мевіуса з Олексієм Кириловичем Алчевським, який високо цінував його і як великого фахівця, і як душевну, чарівну, висококультурну людину. Мабуть, тому, коли почалося будівництво заводу Донецько-Юр'ївського металургійного товариства (ДЮМТ), Олексій Алчевський запросив Аполлона Федоровича, як проектанта та керівника будівництва. Згодом, А. Ф. Мевіус став директором цього заводу. Внаслідок великої завантаженості заводськими справами, Аполлон Мевіус 18 вересня 1895 року був «змушений, на превеликий жаль, звільнитися» від роботи в Інституті [4, арк. 1]. Тим більше, що Аполлон Федорович був багатодітним батьком: у двох шлюбах у нього народилося 14 дітей. (Тільки від першого шлюбу з Анною Павлівною, яка померла у 1871 році, він мав сімох синів і чотирьох дочок. Народилися діти і в другому шлюбі.) Директор заводу отримував більше коштів, ніж викладач у ВНЗ.

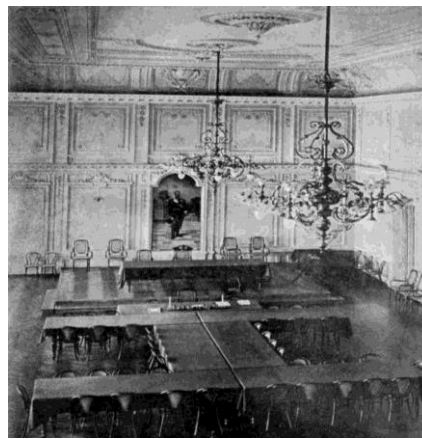

Рис. 4. Зал засідань у будинку З'їзду гірничопромисловців півдня Росії. Фото 1895 р. [9].

Хоча Аполлон Федорович і залишив викладацьку діяльність, він не завершив роботу на ниві технічної освіти. Довгий час він виконував обов'язки віце-президента Харківського відділення Імператорського Російського технічного товариства (президентом був директор ХПТІ В. Л. Кирпичов). Технічне товариство розташовувалося у будинку № 18 по вулиці Сумській, де знаходився і З'їзд гірничопромисловців Півдня Росії.

В останні роки життя А. Ф. Мевіус був почесним членом Харківського відділення Російського технічного товариства.

Перший директор Харківського технологічного інституту, видатний російський вчений, професор Віктор Львович Кирпичов в день 50-річчя професійної діяльності А. Ф. Мевіуса, вітаючи від імені інституту, у своїй промові сказав: *«Вельмишановний Аполлоне Федоровичу! Харківський практичний технологічний інститут з особливим задоволенням бере участь у вшануванні вашої плідної півстолітньої діяльності на терені російської гірничої справи і вважає своїм священним обов'язком заявити з глибокою вдячністю про ті ваші праці, які були присвячені на користь цього вищого навчального закладу. Інститут почав зароджуватися під самий кінець вашої п'ятдесятирічної служби вітчизняній техніці, коли ви вже були увінчані славою як вчений інженер і практичний діяч. Але ви не побажали спочити на законно придбаних вами лаврах і заспокоїтися після стількох славних і важких праць. Бачачи, що новий заклад потребує вашого сприяння. Ви не відмовилися подати йому руку допомоги, віддали на службу виникаючому інституту ваші глибокі наукові пізнання, Вашу багаторічну технічну досвідченість і Ваші ясні, практичні погляди на гірничу справу. Вам цілком належить та прекрасна постановка в Інституті викладання металургії, яка, сміємо сподіватися, дасть можливість вихованцям Харківського технологічного інституту з часом зайняти почесне положення в середовищі*

техніків Донецького басейну. Ваше ім'я відтепер нерозривно пов'язане з історією Південно-Російського розсадника інженерів, у створенні якого ви брали найбільш діяльну участь» [12, с. 188].

Помер А. Ф. Мевіус 20 жовтня 1898 р. на 78 році життя у м. Харкові і був відспіваний своїм колегою по ХПТІ – викладачем Закону Божого б. Василем Добровольським [13, арк. 186]. Могила видатного вченого і педагога до нашого часу, на жаль, не збереглася.

Незважаючи на те, що Аполлон Федорович Мевіус увійшов в історію науки і техніки як видатний вчений, який боровся за технічний прогрес своєї Батьківщини, його ім'я в Харкові не увічнено ні пам'ятником, ні назвою вулиці, ні навіть меморіальною дошкою на будинках, в яких він працював або проживав. Хоча, якщо згадати, Мевіус доклав чималих зусиль і до визнання Луганська містом, і до відкриття ХПТІ, який довгих 7 років очікував перших студентів, і до створення штейгерської школи в Лисичанську, і до організації початкових шкіл на рудниках і шахтах. (Царський уряд визнав заслуги Мевіуса, присвоївши йому чин Дійсного статського радника, що було еквівалентно чину генерал-майора [12, с. 185].) При цьому, сам вчений і педагог ніколи не вважав свою працю особливою і навіть на вшануванні 50 – річного ювілею своєї гірничої служби, скромно зазначив, що «заслуги його занадто незначні і він, у міру сил, намагався всього лише, виконувати свої обов'язки» [12, с. 189]. Мабуть, дуже складно не лише сказати, а й усе життя старанно «виконувати свої обов'язки»!

Висновки

А. Ф. Мевіус був одним з найосвіченіших гірничих інженерів свого часу, колишній начальник Луганського гірничого округу, а потім викладач металургії Харківського технологічного практичного інституту (але ніколи не був професором), збагатив вітчизняну технічну літературу капітальними працями з ливарної справи і металургії чорних металів. Він же видав друкований курс металургії заліза і масу інших класичних наукових праць з гірничої та металургійної тематики.

А. Ф. Мевіус – автор близько 100 друкованих робіт, в тому числі він опублікував перший підручник з металообробки – «Курс чавуноливарного виробництва» (за цю працю, що вийшла у 1859 р., Російська академія наук присудила йому Демидівську премію другого ступеню), «Майбутність гірничозаводського промислу на Півдні Росії» (1867 р.), «Навчальний курс металургії чавуну, заліза і сталі» (1891 р.) – перший підручник з металургії, виданий на Україні, «Технічний французько-російський словник» на 64 тис. слів (1898 р.), над яким Мевіус працював останні 28 років життя, і багато інших.

Проаналізувавши транспортні умови, трудові та водні ресурси Донбасу під кутом зору будівництва металургійних заводів, Мевіус не тільки виклав основні принципи і особливості проектування металургійних заводів в Донбасі, а й називає конкретно 11 пунктів, де економічно вигідно почати будівництво великих чавуноплавильних і залізобудівних заводів. Слід зазначити, що згодом, після закінчення 25–30 років, на ряді цих пунктів дійсно були закладені металургійні заводи (Юзівський, Макіївський, Дружківський, Ольховський та інші). Саме завдяки його діяльності, стало можливим виконати велике залізничне будівництво в Росії, бум якого збігся з кінцем XIX століття.

Незважаючи на те, що Аполлон Федорович Мевіус увійшов в історію науки і техніки як видатний вчений, який активно боровся за технічний прогрес своєї Батьківщини, він – блискучий педагог, чиє ім'я в Харкові не увічнено ні пам'ятником, ні назвою вулиці, ні навіть меморіальною дошкою на будинках, в яких він працював або проживав.

Список використаних джерел і літератури

1. Гнип П. І. Видатний російський металург А. Ф. Мевіус (до 135 річчя з дня народження). *Вісник АН УРСР*, № 1, 1956. С. 63 – 70.
2. Темник Ю. А. Столетнее горное гнездо. Луганский завод (1795 – 1887 гг.). Луганск: Шико, 2004. 530 с.
3. Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут». Історія розвитку 1885 – 2010 рр. / [За ред. проф. Ніколаєнка В. І.] - Харків: НТУ «ХП», 2010. 408 с.

4. *Державний архів Харківської області (ДАХО)*. Ф.-1632, оп. 2, спр. 202. «О преподавателе металлургии на 3 курсе статском советнике горном инженере Аполлоне Федоровиче Мевиусе, 1887 р., 19 арк.
5. Журило А. Г., Журило Д. Ю. Выдающиеся металлурги и литейщики Харьковщины. Краткие очерки: монография. Харьков: Підручник НТУ «ХПІ», 2013. 260 с.
6. Мезенин Н. А. Лауреаты демидовских премий. / Н. А. Мезенин. Ленинград: Наука, 1987. 198 с. (С. 108-109).
7. Журило Д. Ю. Становление и развитие Харьковского Технологического института в конце XIX – начале XX веков : монография. Харьков: Підручник НТУ «ХПІ», 2016. 264 с.
8. Развитие литейного производства в Украинской ССР / Ващенко К. И., Петриченко А. М., Шульте Ю. А. Под ред. В. А. Ефимова. Киев: Наукова думка, 1988. 376 с. (С. 289).
9. Краткий очерк истории съездов горнопромышленников Юга России. / Под редакцией Н. Ф. фон Дитмара. Харьков: Типография Зильберберга, 1908. 173 с.
10. Тиме И.А. Отзыв об отчете Д. И. Менделеева. *Горный журнал*, № 12, 1900. С. 432.
11. Известия Южно-Русского Общества технологов, № 5, 1899. 148 с.
12. Юбилей А.Ф. Мевиуса. *Горный журнал*, 1890, т. 3. С. 188.
13. ГАХО. Ф. 40. Оп. 121. Д. 91. Метрическая книга Каплуновской (Рождество-Богородичной) церкви, 1898 р. С. 186.

References

1. Gnip P. I. (1956) Vidatniy rosiys'kiy metalurg A. F. Mevius (do 135 richchya z dnya narodzhennya) [Prominent russian metallurgist A. F. Mevius (to the 135 th anniversary of his birth).] *Visnik AN URSS*, 63 – 70. [in Ukrainian].
2. Temnik Yu. A. (2004) Stoletnee gornoe gnezdo. Luganskiy zavod (1795 — 1887 gg.). [Centenary mountain nest. Luhansk plant (1795-1887).] Lugansk: Shiko, 530. [in Russian].
3. Natsional'niy tekhnichniy universitet «Kharkivs'kiy politekhnichniy institut». Istoriya rozvitku 1885 – 2010 rr. (2010) [National technical University «Kharkiv Polytechnic Institute». The history of development of 1885 – 2010 years.] / [Za red. prof. Nikolaenka V. I.] - Kharkiv: NTU «KhPI», 408. [in Ukrainian].
4. Derzharkhiv Kharkivs'koyi oblasti [State Archives of Kharkiv region]. F.-1632, Op. 2, Spr. 202. 19 arc. [in Russian].
5. Zhurilo A. G., Zhurilo D. Yu. (2013) Vydayushchiesya metallurgi i liteyshchiki Khar'kovshchiny. Kratkie ocherki: monografiya. [Outstanding metallurgists and foundry workers of Kharkiv region. Brief essays: monograph.] Khar'kov: Pidruchnik NTU «KhPI», 260. [in Russian].
6. Mezenin N. A. (1987) Laureaty demidovskikh premiy. [Prizewinners of Demidov prizes.] Leningrad: Nauka, 198. 108-109. [in Russian].

7. Zhurilo D. Yu. (2016) Stanovlenie i razvitie Khar'kovskogo Tekhnologicheskogo instituta v kontse XIX – nachale XX vekov: monografiya. [Formation and development of the Kharkiv Technological Institute in the late XIX-early XX centuries: monograph.] Khar'kov: Pidruchnik NTU «KhPI», 264. [in Russian].

8. Razvitie liteynogo proizvodstva v Ukrainiskoy SSR (1988) [The development of foundry production in the Ukrainian SSR] / Vashchenko K. I., Petrichenko A. M., Shul'te Yu. A. Pod red. V. A. Efimova. Kiev: Naukova dumka, 376. 289. [in Russian].

9. Kratkiy ocherk istorii s'ezdov gornopromyshlennikov Yuga Rossii. (1908). [A brief outline of the history of mining congresses in the South of Russia.] / Pod redaktsiey N. F. Fon Ditmara. Khar'kov: Tipografiya Zil'berberga, 173. [in Russian].

10. Time I. A. (1900) Otzyv ob otchete D. I. Mendeleeva. [Review of the report of D. I. Mendeleev.] Gornyy zhurnal. [Mining magazine.], 12, 432. [in Russian].

11. Izvestiya Yuzhno-Russkogo Obshchestva tekhnologov (1899) [Proceedings of the Southern-Russian Society of technologists.], 5, 148. [in Russian].

12. Yubiley A. F. Meviusa. (1890) [Anniversary of A. F. Mevius.] Gornyy zhurnal, [Mining magazine], 3, 188. [in Russian].

13. Derzharkhiv Kharkivs'koyi oblasti [State Archives of Kharkiv region]. F. 40. Op. 121. Spr. 91. 186 arc. [in Russian].

Рецензент:

***Куйбіда В.В., д.і.н., професор
Демуз І.О., д.і.н., доцент***

Надійшла до редакції 29.01.2020 р.